

madzenie niedozwolone, naruszenie własności, ścięcie zboża, włamanie, kłusownictwo, obrażenie moralności, kłątwy, praca w niedzielę, pijaństwo). Nawet sądy prawa pospolitego podkreślać będą w tej epoce, że ciężkie uchybienia, nie podpadające pod felonię, mają być karane jako misdemeanours.

A oto konkluzje co do prawa karnego epoki Tudorów. A. Braki. 1. Gwałtowny wzrost prawa. Prawo karne nie osiąga prostoty. Jeden i ten sam czyn jest inaczej kwalifikowany przez sądy prawa pospolitego, inaczej przez Izbę Gwiazdzystą. Anglia ewoluje ku kryterium coraz bardziej proceduralnemu, by odróżnić przestępstwo ścigane przez skargę cywilną, dającą prawo do odszkodowania, i dochodzenie karne, proces Korony pociągający za sobą ukaranie winnego. 2. Przerost pojęcia „zdrady”. W okresie wojen religijnych „zdrada” była rodzajem ekskomunikacji świeckiej; ona to przeszkadza w uchwyceniu rozgraniczenia przestępstwa politycznego od zwyczajnej zbrodni. 3. Brak precyzji prawa karnego. Przepisy źle zdefiniowane, zmieniające się stale, modyfikowane bez Parlamentu.

B. Wszakże dynastia autorytatywna Tudorów zostawiła prawu angielskiemu spadek specjalny, w którym dopatrywać się można następujących zalet: 1) Tudorzy okazali się tak mądrzy, że zachowali prawo karne pospolite, 2) wprowadzili porządek, 3) zrezygnowali z doprowadzania prawa pospolitego do modernizacji i udoskonalenia, 4) przeprowadzili odróżnienie: czymś innym jest prawo swobodnej obrony, czym innym bezkarność sądowa przestępcy, 5) jasno postawili obowiązki i prawa Korony w sprawiedliwym systemie represji karnej; system pospolitego prawa karnego nie mógł się urodzić w Anglii bez silnej monarchii; podobnie po kryzysie XVI w. mógł się rozwijać w nowym kierunku dzięki autorytatywnym rządów Tudorów.

JÓZEF MATUSZEWSKI (Poznań)

Fritz Terveen, *Gesamtstaat und Retablissement. Der Wiederaufbau des nördlichen Ostpreussen unter Friedrich Wilhelm I, 1714—1740*, Göttingen 1954, s. 234.

Wydana w 1954 r. praca Fr. Terveena wzbudza duże zainteresowanie historyków interesujących się problematyką ustrojową Prus w XVIII w. Zainteresowanie to powodowane jest w pierwszym rzędzie faktem, że autor, choć ogranicza się tylko do terytorium Prus Wschodnich a ściślej rzecz biorąc do ich litewskiej części, porusza szereg zagadnień, które potwierdzają znany już fakt, iż w monarchii Hohenzollernów wszelkie reformy w stosunkach gospodarczych, społecznych oraz ustroju przeprowadzane były w tych częściach państwa, które stały najniżej pod względem gospodarczym, gdzie jednocześnie nie było silnego junkierstwa¹. Dopiero po sprawdzeniu tych reform w praktyce, rozszerzane one były na inne części absolutnej monarchii. Naturalnie autor nie wysuwa tego problemu na plan pierwszy w swej pracy, ale historykowi prawa moment ten przy uważnej lekturze rzuca się od razu w oczy.

W zasadzie Fr. Terveen zajmuje się problemem tzw. *Retablissement*, a więc określeniem, które na język polski można przetłumaczyć zwrotem „odbudowa”. We współczesnym języku niemieckim używano też na to określenia *Etablisment*, *Etablierung*, *Retablierung*. Określenie *Retablissement* wytworzyło się w stosunku do tych wszystkich środków, które przedsięwzięto w państwie pruskim po wielkiej zarazie panującej w roku 1709/10, a mających na celu odbudowę gospodarczą oraz

¹ „— Der preussische Adel als Stand hat den Reformen in Preussisch-Litauen keinen nennenswerten und vor allein keinen geschlossenen Widerstand entgegengesetzt. Er konnte die schon deshalb nicht, weil er gerade im Nordosten der Provinz zahlenmäßig sehr schwach war —”, s. 168.

zwiększenie liczby ludności. Autor stwierdza na wstępie, że dotychczasowe opracowania, a głównie wydawnictwa źródeł, jak np. R. Stadelmanna, *Preussens Könige in ihrer Thätigkeit für die Landeskultur*, ograniczały się jedynie do wąskiego wycinka problematyki *Retablisement*, tj. do zagadnień gospodarczych, nie wydzielając spoza problematyki dotyczącej całego państwa pruskiego litewskiej części Prus Wschodnich, tak charakterystycznej dla reform pierwszej połowy XVIII w. Jedną tylko stronę *Retablisement* poruszył w swej pracy M. Beheim, Schwarzbach, *Friedrich Wilhelms I Kolonisationswerk in Litauen, vornehmlich die Salzburger Kolonie*. Dopiero zdaniem Terveena po raz pierwszy A. Skalweit w swej pracy pt. *Die Ostpreussische Domänenverwaltung unter Friedrich Wilhelm I und Retablisement Litauens*, wydanej w 1906 r. właściwie ujmując *Retablisement* litewskiej części Prus Wschodnich jako wielostronny kompleks zagadnień takich, jak reforma administracji prowincji, kolonizacja oraz sprawy gospodarcze. Trzeba jednak podkreślić, że Skalweit rozpatrywał to mając w pierwszym rzędzie na uwadze działalność króla, a wreszcie ograniczył się tylko do reorganizacji gospodarki i zarządu domenami królewskimi. Terveen zgadzając się z ujęciem Skalweita dodaje jednak, że do pojęcia *Retablisement* należy, oprócz wymienionych już zagadnień, zaliczyć także to wszystko, co przedsięwzięte zostało dla odbudowy religii i wychowania, a więc sprawy kościoła i szkolnictwa. Z tych więc względów, jak już pisaaliśmy wyżej, autor skupiając swe zainteresowanie na litewskiej części Prus Wschodnich, jako głównym terenie reform, postawił sobie jako cel ukazać *Retablisement* we wszystkich jego aspektach. Musimy przyznać słuszność tego rodzaju ujęciu zagadnienia. Nie zacieśnia się ono bowiem do wąskiego odcinka przeprowadzanych reform, ale ukazuje nam stan gospodarki prowincji, stosunki społeczne, przyczyny dla jakich zostały podjęte wspomniane reformy, ich realizację w praktyce, a wreszcie, co najważniejsze, wpływ jaki wywarły one na całość ustroju państwa Hohenzollernów. Terveen więc odmiennie aniżeli dotychczasowi autorzy potraktował zagadnienie reform, nie sprowadzając je do osoby panującego i poszczególnych ministrów czy też do pewnych wycinkowych zagadnień, ale uwzględnił szeroką problematykę badawczą, a ponadto skupiając swe zainteresowanie na określonym terytorium nie oderwał ich od całości spraw państwa pruskiego w tym czasie. Zresztą sam tytuł pracy Terveena mówi, że autorowi chodziło o ukazanie, w jaki sposób następowało włączenie litewskiej części Prus Wschodnich i jaki to odegrało wpływ na całość spraw państwa pruskiego w tym czasie. Trzeba tu podkreślić, że mimo wypowiedzianych tu zalet pracy zdarzają się fragmenty i określenia, które wzbudzają wiele wątpliwości.

Fr. Terveen nie zastanawia się, dlaczego aż do tego czasu ta prusko-litewska „dzicz” (preussisch-litauische „wildnis”) ustrojowa zachowała swe odrębności. Byłoby rzeczą słuszną sprawę tę gruntownie wyjaśnić. Ponadto rzuca się w oczy, iż stwierdzenie autora, że przez wprowadzenie na te tereny nowych zasad ustrojowych „północno-wschodnia część królestwa pruskiego nieodwołalnie wyłączona została z sąsiedztwa państwa o odmiennym ustroju i wschodniego otoczenia, a weszła jako część składowa środkowoeuropejskiego absolutystycznego świata”². W ten sposób Fr. Terveen, nie wyjaśniając zupełnie przyczyn utrzymania się w północno-wschodniej części Prus Wschodnich wpływów litewskich, podobnie jak wielu innych

² „— Durch die Einführung neuer Verwaltungsgrundsätze bestimmter Prägung wurde der nordöstliche Grenzraum des Königreichs endgültig aus einer andersartigen Staatlichen Nachbarschaft herausgehoben und gegen die östliche Umgebung als Bestandteil der mitteleuropäisch-absolutistischen Staatenwelt abgehoben —”, s. 6.

historyków zachodnioniemieckich operuje fałszywymi kategoriami politycznymi, wprowadzającymi bliżej niesprecyzowany podział ówczesnych państw na „środkowo-europejski absolutystyczny świat”, nie wyjaśniając zupełnie, jaka była druga czy więcej innych stron tego świata. Wygląda jednak na to, że współczesne, zachodnioniemieckie kryteria polityczne zaczynają historycy dopasowywać do okresu XVIII wieku. Ma to przecież nader swoistą wymowę i nie wymaga dalszych komentarzy.

Jest rzeczą zrozumiałą, że samo wprowadzenie nowych zasad ustrojowych, o których pisze autor, a przez to całkowite zespolenie tych ziem z resztą państwa pruskiego nie dałoby większych rezultatów. Z tych więc względów rozpoczęto akcję kolonizacyjną, zreformowano szkolnictwo. Terveen przedstawia akcję kolonizacyjną jako zagadnienie natury gospodarczej — zasiedlenie wyniszczonych pomorem ziem. Sprawa ta jednak ma jeszcze inny dodatkowy aspekt, o którym w pracy się nie pisze, a mianowicie germanizację ziem zamieszkałych przez ludność litewską. To m. in. było jedną z przyczyn zespalających ziemie litewskie Prus Wschodnich z całością państwa pruskiego.

Podkreślaliśmy już na wstępie słuszność ujęcia przez autora całokształtu spraw związanych z określeniem *Retablisement*. Słusznie też autor w pierwszych rozdziałach pracy zajmuje się podziałem administracyjnym, a w jego obrębie zaludnieniem i stanem gospodarczym litewskiej części Prus Wschodnich na początku XVIII wieku. Podkreśla też ubóstwo tamtejszych miast takich, jak Kłajpeda, Insterburg, Tylża i Gołdap, których mieszkańcy zajmowali się głównie rolnictwem, słabo rozwiniętą sieć dróg, niską kulturę rolniczą, choć na terenach tych zamieszkiwała dość znaczna liczba ludności wiejskiej. Stan ten przypisuje autor słabej pozycji gospodarczej miast, słabemu rozwojowi handlu a wreszcie brakowi żelaznych narzędzi rolniczych. Przyczyny tego tkwiły m. in. i w tym jeszcze, iż, jak sam autor stwierdza, polityka fiskalna państwa pruskiego, wysokie podatki, pobór wojskowy doprowadziły te tereny do całkowitej ruiny. Ponadto duża wina, zdaniem autora, leżała w systemie scentralizowanej administracji, głównie zarządu dobrami królewskimi, która nie liczyła się zupełnie z położeniem i potrzebami poszczególnych części Prus Wschodnich. Dawało się to szczególnie zauważyć w domenach królewskich, gdzie jak stwierdza autor, prowadzona była wręcz rabunkowa gospodarka. W tej więc sytuacji zaraza, która panowała w latach 1709/10 zmniejszyła ludność Prus Wschodnich, liczącą 600 000 o 241 171 osób, tj. o 40% i dopełniła miary zniszczenia w szczególności jej litewskiej części.

W 1711 r. powołana została komisja, której zadaniem było zbadanie położenia gospodarczego w pierwszym rządzie domen królewskich. Na jej czele stanął Aleksander Dohna. Owocem pracy tej komisji było ułożenie regulaminu kamer w królestwie pruskim. Wyszedł on pod datą 16 VII 1712 r.³ Jednakże w regulaminie tym nie było próby rozdzielenia władzy administracyjno-gospodarczej kamer od rejencji, których wpływ na kamery „in oeconomicis” był nadal istotny.

Następnym zadaniem komisji było ściągnięcie na te tereny kolonistów ze Szwajcarii, Magdeburga, Halberstadt, a od 1712 r. z Nassau. Ogółem w ciągu jednego roku (1711—1712) przybyło do Królewca 4000 osadników. Równocześnie z tym zachodzili od 1714 r. pewne zmiany w administracji tej części Prus Wschodnich, a mianowicie określenie zależności kamer od centrali i rejencji w Berlinie. Po raz pierwszy kamery uniezależniono od Oberrätten i podporządkowano wyłoniionym z tajnej kamery dworskiej (Geheime Hofkammer) Generalnemu Dyrektorium. Tak więc po raz pierwszy na terenie litewskiej części Prus Wschodnich dokonano reformy

³ Reglement der Kammer in Königreich Preussen.

administracji, którą wprowadzono następnie na całe terytorium Prus. Podkreśla to również sam autor, stwierdzając, że litewska część Prus Wschodnich stanowiła teren doświadczalny dla reform w administracji⁴. Rzeczą charakterystyczną, potwierdzającą słuszność wywodów autora, jest fakt, iż również projekty reorganizacji domen rozpoczęły się w polskim urzędzie domen Olecko, jednakże bez powodzenia, z uwagi na jego stosunkowo gęste zasiedlenie, tak że znowu rozpoczęto je przeprowadzać w litewskiej części. W styczniu 1723 r. połączono w Prusach Wschodnich kamery i komisariaty a w miesiąc później powołano do życia dwie kamery wojenno-ekonomiczne i domen królewskich. W tym też czasie określono kompetencje kamer i rejenci, wprowadzono podział Prus Wschodnich na 11 okręgów podatkowych, zwanych później inspekcjami podatkowymi i 15 okręgów powiatowych. Nie analizujemy tu szczegółowo dalszych fragmentów książki, część ustrojową uważamy za najbardziej wartościową z całej pracy Fr. Terveena.

JAN WĄSICKI (Poznań)

Prameny k dějinám státu a práva v Československu (Chrestomatie), cz. II, do českého stavovského povstání v r. 1618 przygotowali M. Doležal, K. Malý i Vaněček, Učební texty vysokých škol, Karlova universita v Praze, Fakulta právnická, Praha 1959.

W dwa lata po ukazaniu się pierwszej części wyboru źródeł do dziejów państwa i prawa w Czechosłowacji wyszła część II, obejmująca materiały od początku XV w. do 1618 r., tj. do czeskiego powstania stanowego przeciw Habsburgom. I ta część również ukazała się pod redakcją prof. Wacława Vaněčka, przy współudziale jego asystentów i uczniów. Opracowana została według podobnych zasad co i część pierwsza. Nie będę więc powtarzać wszystkich moich spostrzeżeń, które poczyniłem przy okazji omawiania części I¹.

I w tym tomie, tam gdzie istniała potrzeba, podawano tekst oryginalnego tekstu łacińskiego i równoległe tłumaczenie na język czeski. I tu również w tekst wplecione są współczesne ilustracje, jedna przedstawiająca pełne posiedzenie sądu ziemskiego z 1564 r., druga posiedzenie sądu Starego Miasta praskiego według drzeworytu z 1579 r., trzecia przedstawiająca pierwszą stronę praw miejskich Królestwa Czeskiego z 1579 r., czwarta wreszcie pokazująca pewne czynności z sądów granicznych. Pomysł ten mógłby być oczywiście nawet nieco więcej rozbudowany. Część ta zawiera teksty prawne zarówno z terenu Czech, jak i Słowacji, tekstów jednak z terenów słowackich jest mniej np. wyjątki z księgi prawnej Żyliny, tzw. *articuli de officio palatinatus* z 1485 r., uchwała sejmu węgierskiego z 1514 r. przeciw powstaniu chłopskiemu, wyjątki z tzw. *Tripartitum* z 1514 r., dokumenty dotyczące powstania górników słowackich z 1525/6 r. Sytuacja ta jednak nie może dziwić, gdyż Słowacja stanowiła wówczas część państwa węgierskiego i wybór mógłby łatwo zmienić się w wybór praw węgierskich. Selekcja poszła więc słusznie po drodze przytaczania tylko źródeł prawnych regionalnych, dotyczących wyraźnie Słowacji.

⁴ Immer mehr war ja aus dem Retablisementswerk geradezu ein Versuchsunternehmen und eine Schule für Verwaltungsarbeiten geworden. So wirkten die Erfahrungen und die Ergebnisse der Arbeit im Preussisch-Litauen auf die Zentralverwaltung zurück —", s. 44.

¹ Por. moją recenzję części I w CPH, t. XI, z. 1, 1959, s. 224—226.